

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 378.147

DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-20

Г.В. ДАВИДЕНКО,

*доктор педагогічних наук, доцент,
директор, професор кафедри соціальних технологій
Вінницького інституту Університету «Україна»*

УПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: БАР'ЄРИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті проаналізовано та розкрито теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. Визначено основні бар'єри, що гальмують розвиток інклюзивної освіти у системі вищої освіти України. Запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, соціальна інклюзія.

Постановка проблеми. Інклюзія у вищій школі реалізується як наслідок послідовного втілення принципів інклюзивного навчання осіб з інвалідністю від дитячого садка до позашкільної освіти, а також ефективного включення осіб з інвалідністю в усі сфери життєдіяльності суспільства. Однак в Україні сьогодні маємо ситуацію, коли соціальна інклюзія та інклюзивне навчання тільки починають впроваджуватися, а тому не працюють тією мірою, у якій це потрібно.

Попри поширення інклюзивної освіти у більшості країн Північної Америки та Європи, досвід інших країн у впровадженні принципів доступного навчання може бути тільки частково використано, адже ситуація, що склалася сьогодні в Україні, потребує власної системи оцінки, а також підходів до розв'язання основних проблем та запобігання можливим викликам.

Інклюзивне навчання осіб з інвалідністю у вищому навчальному закладі на сьогодні не регламентоване нормативно, а тому залишається на рівні інноватики та індивідуальної практики конкретного вищого навчального закладу. Найбільшу цінність за таких обставин становить досвід практичного втілення інклюзивного навчання у системі вищої освіти. В Україні єдиним ВНЗ, що втілює на практиці принципи інклюзивного навчання у системі вищої освіти є Університет «Україна», що ось уже майже 20 років надає доступну вищу освіту особам з інвалідністю, а тому має власні теоретичні та практичні напрацювання.

Інклюзивне навчання у закладах вищої освіти базується на основних досягненнях сучасної педагогічної науки загалом та андрагогіки зокрема. Аналіз світового досвіду імплементації інклюзії свідчить про складність і багатогранність досліджуваної проблеми. Поняття «інклюзія» за такого підходу набуває статусу нової філософії освітньої галузі, що має забезпечити повноцінну участь усіх громадян незалежно від їхніх можливостей у соціальному й культурному житті. Така філософія вибудовується на принципах нової гуманітарної моделі інвалідності: включення, відкритої невизначеної особистості, еволюційності та нормалізації, що передбачає перебудову всієї економічної, освітньої, юридичної та політичної системи відповідно до нових суспільних стандартів. Відтак, важливим чинником успішного впровадження інклюзії є соціальна політика.

Історична динаміка характеризується поступовою зміною негативного ставлення до людей з інвалідністю на позитивне, у результаті чого сформувалися три традиції ставлення до інвалідності: американська, західноєвропейська та східноєвропейська, зумовлені політичними, географічними й кліматичними особливостями. Лоялізація ставлення до людей з інвалідністю поетапно змінювалася після поширення: а) християнства; б) ідей Відродження; в) демократичних ідей періоду буржуазних революцій. Планомірна соціальна політика щодо людей з інвалідністю як окремий вид діяльності почала проводитися після Першої світової війни. Саме в цей час учені – представники різних галузей освіти – звертаються до проблеми навчання осіб з інвалідністю з власне медичного, економічного та соціального погляду. Інтеграція отриманих знань відбувається наприкінці ХХ ст. у зв'язку з активізацією правозахисного руху, спрямованого на захист прав і свобод особистості незалежно від її особливостей. Саме в цей період науковці починають говорити про інвалідність як про психолого-педагогічну проблему.

Аналіз актуальних досліджень. Зарубіжні науковці зосереджують увагу на проблемах запровадження вищої інклюзивної освіти з 80-х років ХХ ст., а з початку 1990-х рр. з'являється інтерес до цих питань у країнах СНД, зокрема, в Україні. Першість у цих дослідженнях належить британським педагогам і соціологам (Д. Купер, С. Корлетт, П. Сільвер, Г. Сільвер, Дж. Беллоу, М. Девіс, Т. Ньюмен та ін.).

Філософські та педагогічні проблеми інклюзивної освіти висвітлено в працях українських (П.М. Таланчук, К.О. Кольченко, А.А. Колупаєва, С.П. Миронова, М.П. Матвеева, Ю.М. Найда, Т.В. Сак, О.М. Таранченко та ін.), американських (Дж. Р. Кім, А. Де Боер, В. Кагрейн, М. Шмідт), британських (Т. Брендон, Дж. Чарльстон), шведських (Е.-Х. Маттсон, А. М. Хансен та ін.) науковців.

Соціальні, психологічні, педагогічні та юридичні аспекти проблеми висвітлено в працях зарубіжних дослідників Ф. Амстронга, Б. Барбера, М. Девіса, Дж. Беллоу, Н. Борисова, К. Дженкса, Х. Кербо, С. Корлетта, М. Крозье, Ф. Кросбі, Д. Купера, Т. Ньюмена, П. Романова, Г. Сільвера, П. Сільвер, В. Шмідта, К. Тейлора, А. Ходкінсона, О. Ярської-Смирницької.

Окремі аспекти проблеми інклюзії висвітлено в працях українських науковців М. Чайковського, О. Ільїної, О. Мартинової, О. Миськів, О. Мовчан, О. Полякової, Т. Самсонової, Н. Софій, В. Синьової, Є. Тарасенко, Н. Шаповала, А. Шевцова, О. Дікової-Фаворської, І. Кресіної, О. Отич, М. Шульги, Д. Шульженко, Н. Артюшенко, М. Докторович, С. Кондратьєвої, О. Купреєвої, С. Літовченко, М. Наянної, І. Россіхіної, А. Сімак, Н. Теплової, О. Фудорової та ін.

Метою статті є характеристика основних теоретико-методичних засад організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. Відтак, автор статті ставить перед собою вирішення таких **завдань**: визначити основні бар'єри, що гальмують розвиток інклюзивної освіти у системі вищої освіти України, та запропонувати шляхи їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз наукових джерел показав, що єдиного погляду на термінологічний комплекс, який характеризує інклюзивне навчання, не існує. Упродовж десятиліть триває дискусія щодо диференціації понять «інклюзія», «інтеграція», «ексклюзія», «сегрегація», «абілітація», «адаптація» та «імплементация інклюзії». Змістовий аналіз цих понять засвідчив, що основними термінами інклюзивного дискурсу є «інклюзія» та «інтеграція».

Сучасні теорії інклюзивного навчання ґрунтуються на компетентнісному, системному, особистісно-орієнтованому (орієнтація на особистість того, хто навчається), діяльнісно-праксеологічному (спільна діяльність учасників навчального процесу), акмеологічному (теоретичне обґрунтування закономірностей досягнення особистістю найвищих рівнів здобутків у власній життєдіяльності і розвитку цивілізації), аксіологічному (система цінностей у нових підходах до підготовки майбутніх фахівців), синергетичному (комплекс взаємопов'язаних принципів функціонування різних систем, здатних до самоорганізації), інтегративному (забезпечення цілісності системи професійної підготовки та формування професійної компетентності майбутніх фахівців) підходах.

Основою нової філософії інклюзивної освіти стала не медична, а соціально-політична модель інвалідності. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю визначає інвалідність не як іманентну рису особистості, а як результат взаємодії індивіда з бар'єрами навколиш-

нього середовища. Такий підхід дав змогу подолати стереотипи відчуженості, десоціологізацію особи з інвалідністю, визнати її повноцінною, але такою, що має особливі потреби. Це усуває потребу у «виліковуванні», «виправленні» особи з інвалідністю і вчить суспільство сприймати людину такою, якою вона є. Визнання цього напряму ключовим на рівні Ради Європи та інших міжнародних організацій стимулювало наприкінці ХХ ст. низку всесвітніх форумів, конференцій, нарад, за підсумками яких було підготовлено низку декларацій та рекомендацій для урядів країн – членів Європейського Союзу (ЄС), що кардинально змінило систему вищої освіти: від створення повноцінного доступу й так званого «універсального дизайну» до розроблення методів і прийомів роботи викладача зі студентом з інвалідністю.

Досвід країн – членів Євросоюзу з-поміж тих, що ще зовсім недавно вирішували схожі з українськими проблеми вибору, були пов'язані з переходом до нових форм демократії та ринкової економіки, як інколи можуть стати у нагоді. Втім, як і весь світовий досвід, що передував нинішній європейській традиції в уявленнях щодо шляхів і рівня забезпеченості добробуту громадян, та сучасні прогнози стосовно тенденцій, що стають визначальними для перспектив становлення і розвитку соціальної держави в Україні [1].

В основі міжнародних стандартів прав людини лежить забезпечення доступу до соціальних прав кожної людини, зокрема, й доступу до вищої освіти, на засадах рівності й недискримінації [4].

Аналіз міжнародних документів дає можливість зробити висновки, що право на освіту стало одним з основних прав людини. Відтак, право на освіту осіб з психофізичними порушеннями має гарантуватися бездискримінаційно, без будь-яких обмежень. Соціальна держава має визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої і вищої освіти для дітей, молоді і дорослих, які того потребують, в інтегрованих структурах, а система спеціальної освіти має формуватись, розвиватись і вдосконалюватись в напрямі інклюзивної моделі освіти. Водночас кожна країна має враховувати власний національний досвід, найкращі освітянські традиції, оскільки інклюзивна освіта запроваджується в різних країнах по-різному і залежить від стану розвитку освіти загалом, ставлення до навчання осіб з особливими освітніми потребами, соціально-економічного розвитку і політики держави, інших об'єктивних і суб'єктивних чинників [2].

Відповідно, сучасний підхід до реалізації принципів інклюзивного навчання на практиці тісно пов'язаний з проблемою усунення можливих бар'єрів як процесу та досягненням доступності освітніх послуг як його результату.

Основними бар'єрами, що гальмують розвиток інклюзивної освіти у системі вищої освіти України є:

- низький загальний рівень теоретичної підготовки і неконкурентоспроможність абітурієнтів з інвалідністю порівняно з нормативними абітурієнтами;
- неготовність матеріальної бази та штату вищих навчальних закладів до навчання студентів з інвалідністю;
- неготовність сучасних науково-педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища;
- непридатність традиційних педагогічних методів та форм навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі;
- неготовність студентського культурно-освітнього середовища до інклюзії [3, с. 73–94].

Першочерговою умовою успішної реалізації інклюзивного навчання у вищій школі України на сучасному етапі є усунення цих бар'єрів. Розглянемо основні шляхи розв'язання цієї проблеми.

1. Рівень теоретичної підготовки осіб з інвалідністю до вступу у заклади вищої освіти зазвичай значно нижчий, ніж у нормативних студентів.

Причини: особливості законодавства; відмінності навчальних програм та вимог до знань, умінь і навичок; недосконала система оцінювання; функціонування шкіл-інтернатів та спеціалізованих шкіл, які надають освіту неналежного рівня; занижена самооцінка та проблеми у мотиваційній сфері у осіб з інвалідністю; некомпетентність, необ'єктивність та упередженість педагогічних працівників системи загальної середньої освіти.

Можливе розв'язання:

– *короткотермінові заходи* – організація курсів довузівської підготовки з додатковими можливостями для осіб з інвалідністю; постійний соціально-психологічний та педагогічний супровід такого абітурієнта на перших етапах його навчання; проведення навчальних семінарів та методичних тренінгів для працівників системи загальноосвітньої підготовки та іншого персоналу;

– *довготермінові заходи* – реформування системи загальної та спеціальної середньої освіти; удосконалення механізмів проведення ЗНО з урахуванням індивідуальних особливостей кожного; усунення прогалин в освітньому законодавстві; упровадження принципів доступності та універсального дизайну.

2. Сучасний вищий навчальний заклад не готовий приймати студента з інвалідністю, якщо його навчання потребує створення додаткових умов доступності.

Причини: консервативність системи освіти, неготовність до змін; недостатнє фінансування галузі; невміння персоналу працювати з новітніми технологіями; низька компетентність та поінформованість викладачів щодо можливої участі у міжнародних проектах, залучення грантових інвестицій; ігнорування вимог доступності та універсального дизайну тощо.

Можливе розв'язання:

– *короткотермінові заходи* – створення у ВНЗ відділів спеціального супроводу, залучення у штат перекладачів-дактилогів та дефектологів; поповнення бібліотечних фондів навчальними аудіоматеріалами та підручниками, надрукованими шрифтом Брайля; облаштування навчальних приміщень відповідно до вимог універсального дизайну;

– *довготермінові заходи* – зміна чинного законодавства; робота з суспільними очікуваннями та стереотипами; пошук джерел додаткового фінансування переоблаштування внутрішнього архітектурного та навчально-інформаційного середовища закладу.

3. Сучасний науково-педагогічний працівник не готовий до роботи зі студентами з інвалідністю.

Причини. Для психологічних бар'єрів: низький рівень толерантності, неготовність працювати зі студентом як із клієнтом, низька культура спілкування зі студентами з інвалідністю; для методичних бар'єрів: відсутність знань про особливості навчання студентів різних нозологічних груп, невміння будувати навчальне заняття інклюзивного типу, низька вмотивованість працівників до зміни технологічного інструментарію, застосування інноваційних методик та прийомів.

Можливе розв'язання:

– *короткотермінові заходи* – неефективні;

– *довготермінові заходи* – зміна ставлення науково-педагогічних працівників до осіб з інвалідністю через систему тренінгів; обмін досвідом, обов'язкове включення у програму стажування досвіду прогресивних навчальних закладів щодо роботи зі студентами з різними формами інвалідності; активне формування успішної соціальної інклюзії; пристосування освітніх цілей загалом, конкретних технологій, методик, форм роботи до потреб осіб з інвалідністю.

4. Непридатність традиційних педагогічних методів та форм навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Проблема відносин між науково-педагогічним колективом, адмінперсоналом, студентами, з одного боку, та особами з інвалідністю як учасниками навчального процесу, що є важливим антропогенним контекстом упровадження інклюзії [3, с. 89–94]. Цю проблему окреслено у Дакарському плані дій (2000 р.) та Всесвітній декларації «Освіта для всіх» (1990 р.).

Вивчення проблеми стосунків викладачів і студентів з інвалідністю показало, що середнє і старше покоління педагогів традиційної вищої школи схильне до сегрегованого навчання, а молоде – до інтегрованого. Загалом у ВНЗ України превалює негативне ставлення педагогів до впровадження інклюзії. Найлояльніше ставлення демонструють викладачі до студентів з фізичними вадами, тоді як емоційні й розумові розлади є бар'єром для прийнятних стосунків. Розв'язання проблеми деструктивного ставлення педагогів до студентів з інвалідністю лежить переважно в організаційній площині й можливе шляхом підвищення професійної та особистісної компетентності педагогів, зниження напруження через комуні-

кативне й особистісне подолання труднощів і бар'єрів у спілкуванні, стимулювання викладачів до нових форм навчання, виховання й комунікації. Важливо змінити ставлення науково-педагогічних працівників до осіб з інвалідністю через систему тренінгів; обмін досвідом, обов'язкове включення у програму стажування досвіду прогресивних навчальних закладів щодо роботи зі студентами з різними формами інвалідності; активне формування успішної соціальної інклюзії [3, с. 89–94].

5. Неготовність студентського культурно-освітнього середовища до інклюзії.

Вивчення стосунків студентів з однолітками, що мають інвалідність, показало, що їхня співпраця може бути як стабілізаційним, так і деструктивним чинником [3, с. 94–100]. Загалом студенти налаштовані на позитивне сприйняття однолітків з інвалідністю за умови успішної комунікації з ними. Їхні стосунки багато в чому залежать від системи інформування студентів з авторитетних джерел, позитивного особистого досвіду їхнього спілкування з особами з інвалідністю. Найбільш ефективна комунікація фізично здорових осіб та осіб з інвалідністю спостерігається в процесі спільної навчально-виховної діяльності між нормативною молоддю та студентами із захворюваннями опорно-рухового апарату, тоді як психічні відхилення погіршують таку співпрацю. Попри когнітивно-діяльнісний дисонанс між фізично здоровими особами та молоддю з інвалідністю їхнє спільне навчання дає позитивні результати: студенти з інвалідністю удосконалюють соціальні, когнітивні, емоційні й поведінкові навички, а нормативні виховують у собі позитивні риси (увагу, милосердя, лояльність). Найефективнішим методом оптимізації відносин в інклюзивному освітньому середовищі є взаємозаміна навчально-виховних ролей між фізично здоровими студентами та їхніми однолітками з інвалідністю, що сприяє вирівнюванню стосунків. У ВНЗ впровадження інклюзії ефективніше, ніж у школі, завдяки вже сформованому ціннісно-етичному світогляду молоді.

Висновки. Сучасний підхід до реалізації принципів інклюзивного навчання на практиці тісно пов'язаний з проблемою усунення можливих бар'єрів як процесу та досягненням доступності освітніх послуг як його результату. Основними бар'єрами, що гальмують розвиток інклюзивної освіти у системі вищої освіти України, є низький загальний рівень теоретичної підготовки і неконкурентоспроможність абітурієнтів з інвалідністю порівняно з нормативними абітурієнтами; неготовність матеріальної бази та штату вищих навчальних закладів до навчання студентів з інвалідністю; неготовність сучасних науково-педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища; непридатність традиційних педагогічних методів та форм навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі; неготовність студентського культурно-освітнього середовища до інклюзії.

Усунення цих бар'єрів є не лише першочерговою умовою успішної реалізації інклюзивного навчання у вищій школі України, а й створить необхідні умови для упровадження соціальної інклюзії.

Список використаних джерел

1. Давиденко В.В. Лідуюча роль соціального діалогу в еволюції поглядів на становлення соціальної держави / В.В. Давиденко // Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»: International Scientific Journal of Universities and Leadership. – 2017 – № 2 (5). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elite-journal.org/zmist-5/rozdil-3-1/>
2. Давиденко В.В. Становлення інклюзивної освіти як чинник формування соціальної держави: нормативно-правове забезпечення / В.В. Давиденко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – К.: Університет «Україна». – 2017. – № 14 (2017). – С. 117–121.
3. Давиденко Г.В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : [монографія] / Г.В. Давиденко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – 314 с.
4. Давиденко Г.В. Упровадження антидискримінаційних норм у вищій освіті як передумова соціалізації та формування лідерських якостей осіб з особливими освітніми потребами / Г.В. Давиденко // Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»: International Scientific Journal of Universities and Leadership. – 2017 – № 2 (5). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elite-journal.org/zmist-5/rozdil-1-1/>

References

1. Davydenko, V.V. (2017). *Lidyruiucha rol sotsialnoho dialohu v evoliutsii pohliadiv na stanovlennia sotsialnoi derzhavy* [The Leadership Role of Social Dialogue in the Evolution of Views on the Establishment of Social State]. *Universytety i liderstvo* [Universities and Leadership]. Kyiv, no. 2 (5). Access mode : <http://elite-journal.org/zmist-5/rozdil-3-1/> (In Ukrainian).
2. Davydenko, V.V. (2017). *Stanovlennia inkliuzyvnoi osvity yak chynnyk formuvannia sotsialnoi derzhavy : normativno-pravove zabezpechennia* [Establishing of Inclusive Education as a Factor of Forming a Social State: Normative and Legal Guarantee]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii universytetu 'Ukraina'* [Collected Works of Khmelnytskyj Institute of Social Technologies of University "Ukraine"]. Kyiv, Universytet 'Ukraina' Publ., no. 14, pp. 117–121 (In Ukrainian).
3. Davydenko, H.V. (2015). *Inkliuziia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Evropeiskoho soiuzu* [Inclusion at the higher educational establishments in the European Union]. Vinnytsia, Nilan-LTD Publ., 314 p. (In Ukrainian).
4. Davydenko, H.V. (2017). *Uprovadzhennia antydyskryminatsiinykh norm u vyshchii osviti yak peredumova sotsializatsii ta formuvannia liderskykh yakosti osib z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy* [Introduction of Nondiscriminatory Norms at Higher Education as a Pre-Condition of Socialization and Leadership Skills Formation of Persons with the Special Educational Needs]. *Universytety i liderstvo* [Universities and Leadership]. Kyiv, no. 2 (5). Access mode : <http://elite-journal.org/zmist-5/rozdil-1-1/> (In Ukrainian).

В статье проанализированы и раскрыты теоретико-методические основы организации инклюзивного обучения в учреждениях высшего образования. Определены основные барьеры, тормозящие развитие инклюзивного образования в системе высшего образования Украины. Предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, инклюзивное обучение, социальная инклюзия.

The article analyzes and reveals theoretical and methodical principles of the organization of inclusive education at higher education institutions. The main barriers hindering the development of inclusive education in the system of higher education of Ukraine are determined. The ways of overcoming them are suggested.

Key words: inclusion, inclusive education, social inclusion.

Одержано 3.10.2018.